

Koňmama

text **HANA DUFOVÁ**, Ústav českého
jazyka a teorie komunikace FF UK

STEJNĚ JAKO v přírodě, i v jazyce spolu něžně soupeří několik silných tendencí k dynamickému vývoji. Za dvě dominantní považuju jazykovou ekonomii i unifikaci jazykového systému. Nejdou nutně proti sobě, naopak se ukazuje, že si šetření silami a sjednocování systému někdy docela rozumějí. Když vypustíme koncové -e z osobní koncovky -eme u *my pijem/e/, my plavem/e/, my pečem/e/*, zkrátili jsme slovesný tvar o jednu hlásku a ničemu to moc nevádí, protože to nekonkuruje jinému tvaru. Dovolit si to můžeme u všech sloves, která se stejně časují, u jiných ale ne, to by systém rozkolísalo: **my dělám/e/* nebo **my prosím/e/*. Zkrácení tedy ano, systémovost tedy ano, ale nesmí tomu ležet v cestě žádná přirozené překážky pro pochopení. Ostatně v přírodě taky někdy směr vývoje zvrátí nějaká nečekanost nebo, ehm, člověk.

Krajina i přirozený jazyk se ovšem vyvíjejí různými směry naráz, a to i zdánlivě protichůdnými. U jazyka je to ovšem nakonec vždycky způsobené jeho uživateli, tedy lidmama. (Stop. Prosím, obraťte své oči zpět ke poslednímu slovu poslední věty. Dobře, pokračujme.)

Nejspíš vás napadlo ten tvar slova „opravit“: *lidmi*. To je samozřejmě tvar spisovný a obvyklý. Mnohým z nás se ovšem evidentně zdá krátký. V neformální češtině se totiž, trochu analogicky slovenštině, koncovka sedmého pádu množného čísla unifikovala: *se slepicema, s broučkama, s morčátama, s jazykama*. Už většina těchto forem je delší než jejich spisovný, formální konkurent: *s broučky* × *s broučkama*, *s morčaty* × *s morčátama*. Unifikace má nad ekonomii navrch. A to dokonce natolik, že nám někdy ani nestačí *lidma*, nejspíš protože před *-ma* přece něco chybí, a *-m-* z pádové koncovky zdvojuje: z *lid-mi* vznikne *lid-m-ama*. Že to nikdo neřiká? Nenechte se mýlit, korpus internetových textů obsahuje dost dokladů tvarů *myšmama*, *dětmama*, natož *lidmama*, aby to nebyla náhoda. Dokonce i jedno *koňmama* by se našlo a opravdu se tím nemyslela koňská máma. Takové tvary sice nejsou spisovné a kdoví, budou-li někdy, ale nevznikly ledabylostí: mají v sobě silnou systémovost.

Zatím můžeme pozorně čekat, jak si povedou systémové, nezdvžené tvary *děť-ma* a *lid-ma*. I ty budou potřebovat desítky let, než do naší formální jazykové krajiny přirozeně vrostou. ●

Telefonní ústředna jako chrám a tvrz

text **IVAN ADAMOVIČ**

DĚJINY TECHNIKY nás učí, že technologie obvykle nezanikají úplně, ale vrství se jedna přes druhou. Kdysi dominantní média odcházejí do ústraní, aby se stala archaickou kuriozitou, nebo v některých případech zažila i nečekaný comeback, jako například gramofonové desky. Ve futuristickém thrilleru *Matrix* lze z virtuální reality uniknout jen prostřednictvím obstarožní pevné telefonní linky. (Což vede internetové zertěře k paranoidním spekulacím, že pevné telefony z našeho světa mizí proto, abychom iluzi už nikdy neopustili.)

Přesto je tu jeden aspekt telefonie, kterému skutečně hrozí propadlístě dějin. A tím jsou automatizované telefonní ústředny. Mýšleno budovy, nikoli technika samotná. Během minulého století se staly výraznými dominantami měst. Jak říká jeden z jejich architektů Jiří Eisenreich, „jsou materiální realizací organizační vyspělosti společnosti“. Po rychlém vývoji technologií se nyní stávají nejochozlejším druhem staveb, protože na co byla dříve zapotřebí celá budova, to nyní zvládne jedna skříň nadupaná technikou.

Jestliže brutalistní budovy byly mnohými považovány za ošklivé a teprve v posledních letech, když začínají z měst mizet, docházejí dodatečného uznání, budovy telefonních ústředěn jsou trochu jiný případ. Jejich technické nároky vedly ke vzniku uzavřených, na pohled nepřístupných pevností. Přesto měly svůj specifický půvab, dá-li se tomu tak říct. Forma sledovala účel, čímž vznikaly ojedinělé budovy. Tak nějak nám tu z minulosti zbyly - většinou prázdné, často již zbourané, byť šlo o stavby reno-
movaných architektů. Jak uvádí odborník na průmyslovou architekturu Benjamin
Fragner: „znamenají specifickou, neopa-
kovatelnou, objevovanou vrstvu nedávne
architektonické tvorby.“

Tato slova jsou citována z úvodu k pozoruhodné, nedávno vydané knize ATÚ – *Automatizované telefonní ústředny. Společnost, technologie, architektura*. Publikace je jedním z výstupů grantového projektu *Průmyslová architektura druhé poloviny 20. století*. Nahlíží na budovy ATÚ jak z pohledu architektonického,

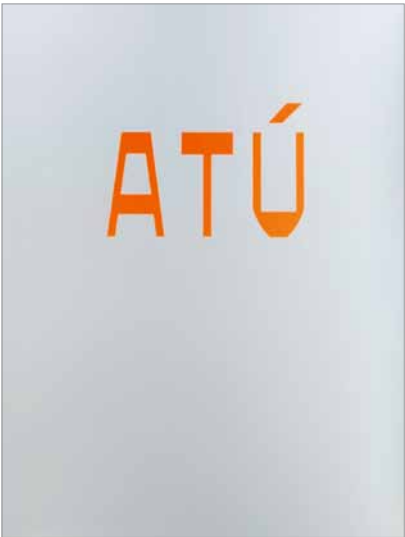
tak i technologického či sociálneho (v kapitole o náročných prácach v prostredí plným hluku a s absenciou denného svetla).

Telefonní hovory dříve přepojovaly manipulantky v ústředně. Popis potřebných úkonů nám dnes zní romanticky, ne-li dokonce lehce eroticky: „*Volající sdělil číslo volaného – říkalo se tomu nadřikání –*, manipulantka zasunula spojovací kolík těžce spojnice do svíryž zadaného účastníka, přehodila přesmykač do návěstní polohy a vyslala tím proud do zvonku telefonického přístroje volaného.“

Tento základní princip zůstal stejný, jen její ústředny zautomatizovaly tak, že nebylo živých spojovatelek zapotřebí – nejprve v rámci města, poté i meziměstsky. Před příchodem procesorů však bylo stále zapotřebí spojit jednu linku s druhou, což byl elektromechanický proces, který při prudkém nárůstu počtu stanic vyžadoval stále větší budovy. V rámci Prahy byl přechod od manuálního přepojování k automatizovanému dokončen v roce 1927. K provozování meziměstských a později mezinárodních telefonátů byla v letech 1923-1927 vybudována v pražské Fibichově ulici velkorysá budova podle návrhu Bohumíra Kozáka.

Po roce 1948 začalo narůstat naše zaostávání za světovým vývojem v automatizaci meziměstských a mezinárodních hovorů. Na počátku sedmdesátých let bylo v Česku telefonizováno stále jen 10 % domácností a článek v Mladém světě z roku 1975 čtenáře utěšoval, že v roce 2005 (!) bude již naše telefonní síť plně automatizovaná a každý bude moci volat každému. S přechodem na digitální technologie se služby urychlily a ústředny podstatně zmenšily. Poslední analogová ústředna byla vypojena v roce 1998 a její zaměstnanci si odnášeli na památku paměťové desky z velkého řídicího počítače. Bezenné vysvěry, které měly patnáct let předtím cenu osobního vozu.

Mimořádnou publicitu sklidila nová telefonní ústředna na Žižkově, formálně Ústřední telekomunikační budova Praha. Měla být ukázkou snahy dohnat zpoždění, které nabrala výstavba sítě meziměstských ústředen, ale nakonec nabralo dokončení

Irena Lehkoživová, Jan Zikmund
(eds.): ATÚ – Automatické telefonní
ústředny: Společnost, technologie,
architektura
 České vysoké učení technické, Praha 2024, 360 s.,
 ISBN 978-80-01-07322-3

těto ústřední stanice samo zpoždění sedm let. Problém budov zaměřených na technologie ovšem je, že mezi projektem a stavbou uplyne doba, která tyto technologie podstatně promění. Budova byla projektována na sto let. Dožila se sotva poloviny této doby.

Dnes nás může zajímat jazyk tehdejší propagandy, který pro telefonní ústředny nabízel širokou škálu metafor. Od neurobiologických („čím více spojí, tím vyšší organismus“, „ústřední nerv“ československé sítě) přes sakrální („katedrála telefonů a telegrafů“) po technologicke-transcendentální („vesmír je tady na dosah ruky“).

Požadavek byl, aby stavba nebyla zaměnitelná třeba s obchodním domem. Musela tedy působit reprezentativně. Snad kvůli obrovským finančním nákladům, které šly z větší části na vrub techniky uvnitř budovy. Mezi nejvýraznější tvůrce ústředěn se vyprofiloval ateliér 324 pražského podniku Spojprojekt. Sešli se v něm autoři ikonické budovy Transgasu a ústředny začaly dostávat neobvyklé hi-tech a masinistické prvky, jako například typické vysunutí osmiúhelníkové límce kolem oken, jaké jsme mohli vidět na dnes

již také zbourané ústředně v Dejvicích nebo na ATÚ v Teplicích. Stavby skutečně nebylo možné zaměnit za obchodní dům. Například kvůli pozdějšímu zvyku oddělit čisté prostředí určené pro stroje (vadil jim prach, proto nebylo možné používat okna) a sekci pro lidskou obsluhu zařízení. Mezi těmito budovami se někdy stavěly mohutné tunely pro kabeláž i průchod. Ty se pak staly dalším poznávacím prvkem ústředí; příklady najdeme v Kraľuopeh nad Vltavou, Mladé Boleslavi, Hradci Králové a České Lípě.

Když se znovu vrátíme k historii telefonů, mohou nás překvapit až nečekané paralely s dneškem. Například k volbě volané stanice otočným číselníkem padla námitka, že takový telefon pak není vůbec automatický, protože volající vlastně vykonává volbu volané stanice sám, manuálně. To připomíná dnešní debaty o tom, zda jsou féř samoobslužné pokladny, protože zákazník má být přece obslužen prodavačkou.

Výstavba sítě lokálních uzlů telefonních linek pro městské telefonování na počátku 20. století zase připomene rozmisťování antén pro mobilní operátory. Také v tomto případě bylo nutno vybudovat síť věžiček s porcelánovými izolátory – hovory se tehdy ještě vedly po drátě vzduchem. Kvůli odporu soukromých majitelů byly často umísťovány na veřejné budovy. Přechod k podzemní kabelizaci byl zahájen před první světovou válkou, ale realizován byl až po vzniku samostatné republiky. Kladení kabelů bylo velmi drahé, a tak stát musel přikročit k nepopulárním poplatkům, vypočteným podle délky nutného kabelového připojení. Navíc musel každý majitel telefonu státu půjčit čtyři tisíce korun na realizaci kabeláže. Jako by nám to připomnělo aktuální navýšení televizních poplatků, nově zahrnující i majitele jakéhokoli přístroje způsobilého přijímat vysílání.

Ve fantastické povídce otištěné v roce 1878 v časopisu *Paleček* je popsán svět v roce 1978, ve kterém jsou abonentům novin posílány zprávy na telefon. Nepodepsaný autor se střelí - na rozdíl od předpovědi, že se lidstvo kvůli strachu z všudypřítomných telefonů polepší a bude sekat dobrotu. ●

četli jsme —

**J. NAVRÁTILOVÁ,
K. ŠUMEROVÁ,
A. KUČEROVÁ,
J. KVĚT (eds.):
Vodní a mokřadní
rostliny České
republiky**

Academia, Praha 2025,
384 s., ISBN
978-80-200-3488-5

Mokřad je pojem zahrnující širokou paletu ekosystémů, jak v našem rozhovoru před časem vysvětloval Jan Květ, iniciátor a spoluautor nově vydaného atlasu (Vesmír 98, 336, 2019/6). Není tedy divu, že v knize najdeme kromě druhů vázaných na otevřené vody, prameniště, rákosiny či lužní lesy i druhy osidlující obnažená dna nebo slaniska. Atlasové části, obsahující informace o více než 450 druzích, předchází rozsáhlá část teoretická věnovaná ekologii, biodiverzitě, ohrožení a ochraně vod a mokřadů. -0V-

STANISLAV RÁDL: Příběhy spojené s objevy nových léčiv II

VŠCHT Praha, 2025,
356 s., ISBN
978-80-7592-270-0

Organický chemik působící ve společnosti Zentiva a přednášející farmakochemii na VŠCHT Praha (a častý autor článků ve Vesmíru) vydal před dvěma lety sbírku příběhů z historie i současnosti vývoje léčiv (Vesmír 102, 728, 2023/12). Nyní na ni navazuje druhým dílem, v němž opět propojuje vědecká fakta s (často až detektivními) historkami, takže kniha se dobře čte i nechemikům. Dostane se i na několik příběhů s českou stopou, např. na klíčovou roli Martiny Benešové-Schäfer ve vývoji radiofarmaka proti rakovině prostaty (rozhovor Vesmír 101, 288, 2022/5). Oba díly *Příběhů* jsou dostupné i jako e-booky. -OV-